

dr hab. inż. **Tomasz Wojewodziec**, prof. UR
Katedra Ekonomii i Gospodarki Żywnościowej
Wydział Rolniczo-Ekonomiczny
Uniwersytet Rolniczy im. H. Kołłątaja w Krakowie
Al. Mickiewicza 21, 31-120 Kraków

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Małgorzaty Borkowskiej

pt. „Ekonomiczno-organizacyjne uwarunkowania funkcjonowania Lokalnych Grup Działania na obszarach wiejskich województwa dolnośląskiego.”

Praca wykonana pod kierunkiem naukowym dr hab. Elżbiety J. Szymańskiej, prof. SGGW
(Warszawa 2023)

Pismem z dnia 30 czerwca 2023 r. Rada Dyscypliny Ekonomia i Finanse SGGW w Warszawie powierzyła mi wykonanie recenzji rozprawy doktorskiej mgr Małgorzaty Borkowskiej pt. „Ekonomiczno-organizacyjne uwarunkowania funkcjonowania Lokalnych Grup Działania na obszarach wiejskich województwa dolnośląskiego.” Po zapoznaniu się z przesłanym tekstem przedstawiam następujące spostrzeżenia, oceny i konkluzje.

Ocena zasadności podjęcia tematu

Pierwsze dekady XXI w. to okres dynamicznych zmian w Polsce i na świecie. To również okres zmiany sposobu myślenia o gospodarce, rolnictwie i obszarach wiejskich. Integracja ze strukturami Unii Europejskiej otworzyła nowe szanse przed polską wsią, na którą zaczęły trafiać bardzo duże środki finansowe w ramach wsparcia rolnictwa. Uruchomionych zostało również wiele instrumentów WPR, polityki strukturalnej, polityki spójności adresowanych do mieszkańców obszarów słabiej rozwiniętych gospodarczo i oferujących gorszy standard życia. Jednocześnie zgodnie z zasadą pomocniczości preferowaną w polityce Unii Europejskiej stworzono lepsze warunki dla realizacji inicjatyw lokalnych i regionalnych, wychodząc z założenia, że realizacja zadań powinna się odbywać jak najbliżej mieszkańca i przy jego współudziale. W kreowaniu wielofunkcyjnego i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich kluczową rolę odgrywają kapitał ludzki i kapitał społeczny. To one determinują aktywność lokalnych społeczności decydując zarówno o kierunku zachodzących procesów, jak i ich intensywności. Ważnym elementem wsparcia dla obszarów wiejskich stała się zatem inicjatywa LEADER realizowana w Polsce w ramach kolejnych Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich, której ważnymi elementami są ograniczenie ubóstwa oraz wspieranie włączenia społecznego i rozwoju gospodarczego na obszarach wiejskich. Budowanie kapitału społecznego poprzez aktywizację mieszkańców, kreowanie nowych miejsc pracy na obszarach wiejskich, usprawnienie procesów zarządzania potencjałem lokalnym są niewątpliwie niezbędne dla poprawy warunków życia na wsi i zapobiegania procesom depopulacyjnym na tych obszarach. W tym kontekście tworzenie kolejnych Lokalnych Grup Działania (LGD), realizacja Lokalnych Strategii Rozwoju (LSR) jawią się jako ważne elementy inicjatyw służących odnowie wsi i rozwojowi obszarów wiejskich. Autorka poprawnie zidentyfikowała problem badawczy wskazując na jego wagę, jednocześnie słusznie zauważyła, że w literaturze

nie ma zbyt wielu publikacji opisujących uwarunkowania funkcjonowania LGD, ograniczony jest również zasób opracowań metodycznych pozwalających w sposób wieloaspektowy dokonać oceny potencjału tych podmiotów. Podjęte prace oprócz wartości naukowej i poznawczej mogą mieć również wymiar aplikacyjny, gdyż mogą być przydatne przy modyfikacji i doskonaleniu założeń programu LEADER w przyszłości. Podsumowując należy uznać, iż wybór tematu i problematyki badań były zasadne, dając możliwość na usystematyzowanie i poszerzenie zakresu wiedzy ważnego dla praktyki gospodarczej.

Ocena celu pracy i koncepcji badawczej (w tym metodyki badań)

Celem recenzowanej dysertacji było „rozpoznanie ekonomiczno-organizacyjnych uwarunkowań funkcjonowania Lokalnych Grup Działania zlokalizowanych na obszarach wiejskich oraz określenie efektów ich działalności” (s. 17). Dla usprawnienia realizacji celu pracy wyodrębnionych zostało siedem celów szczegółowych oraz 9 zadań badawczych (s. 17-18). Podejście takie należy uznać za prawidłowe, gdyż umożliwia łatwiejsze panowanie nad procesem badawczym oraz zwiększa możliwości kontroli nad przygotowywanym tekstem. Cele zostały sformułowane poprawnie, zastanowić się natomiast należy czy kolejność ich wymienienia jest optymalna, tzn. czy cele 2 i 5 jako dotyczące kwestii finansowych nie powinny z sobą sąsiadować. Pewne wątpliwości może również budzić użycie w celu siódmym pojęcia „zidentyfikowanie”. „Identyfikacja” jako pojęcie wieloznaczne oznacza zgodnie ze słownikiem języka polskiego ustalenie czyjejs tożsamości; rozpoznanie czegoś na podstawie jakichś cech; utożsamienie jednej osoby z drugą, (...) utożsamianie się z inną osobą, utożsamianie się jednostki lub grupy z przekonaniem albo wartościami innych ludzi lub innej grupy.”¹ Pomimo tego, iż intencja Autorki w zastosowanym rozwiązaniu jest dość oczywista, to warto rozważyć zapis „wskazanie LGD, które funkcjonują najlepiej pod względem organizacyjno-ekonomicznym.”

Rozprawę porządkują cztery hipotezy badawcze (s. 18-19), trzy z nich (1, 2, 4) należy uznać za poprawne. Głębszego zastanowienia wymaga jednak nie tyle konstrukcja, co sposób weryfikacji hipotezy 3: „Na poziom uzyskiwanego przez Lokalne Grupy Działania wsparcia finansowego w największym stopniu oddziałują koszty usług obcych, które są dodatnio skorelowane z wielkością dotacji.” Pojawia się bowiem wątpliwość, czy miary korelacji są dobrym narzędziem do określania kierunku i siły oddziaływania. Czy przesądzają o tym, co jest przyczyną a co skutkiem? Nawiązując do wniosków (s. 226) czy na pewno prawdziwe jest stwierdzenie, że: „Na poziom dotacji największy wpływ w analizowanych latach miały koszty usług obcych.” Można bowiem postawić tezę przeciwną: „LGD, które uzyskiwały wyższe dotacje mogły sobie pozwolić na wyższy poziom kosztów usług obcych”.

Materiał źródłowy w prowadzonych rozważaniach stanowiły zarówno źródła pierwotne jak i wtórne. Niewątpliwie cennym wkładem w stan wiedzy na temat sposobu działania LGD były przeprowadzone badania ankietowe oraz wywiady z członkami zarządów. Pozyskanie tego typu materiału źródłowego wymaga dużej pracy, a wysoka skuteczność podjętych działań świadczy o dobrym rozpoznaniu środowiska osób związanych z LGD i kompetencjach społecznych Autorki, niezbędnych w kontaktach interpersonalnych. Pozytywnie należy ocenić staranne podejście do badań ankietowych, które poprzedzone zostały badaniami pilotażowymi pozwalającymi na doskonalenie zastosowanych narzędzi badawczych. Ważnym źródłem danych w prowadzonych analizach były sprawozdania przygotowywane przez LGD, dokumenty LSR uzupełnione o studia literatury oraz dane Urzędu Marszałkowskiego Województwa Dolnośląskiego, Głównego Urzędu Statystycznego oraz Dolnośląskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego. Dobór źródeł należy uznać za prawidłowy. Pewnym mankamentem zgromadzonego materiału, niezależnym jednak od Doktorantki była

¹ <https://sjp.pwn.pl/sjp/identyfikacja;2561112.html>

zróznicowana jakość (szczegółowość, struktura, dokładność) sprawozdań finansowych dostarczonych przez badane LGD, co niewątpliwie nie tylko utrudniało analizy, ale zapewne również ograniczało pole wnioskowania.

W pracy wykorzystano szerokie spektrum metod badawczych uzasadniając ich dobór i wyjaśniając przyjęte założenia. Za szczególnie wartościowe należy uznać: metodę panelową, analizę skupień oraz analizę SWOT/TOWS. Bardzo ciekawym i cennym elementem pracy jest zastosowanie dla potrzeb oceny LGD oraz LSR kryteriów zawartych w rozporządzeniu Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 23 maja 2008 r. w sprawie szczegółowych kryteriów i sposobów wyboru Lokalnej Grupy Działania do realizacji Lokalnej Strategii Rozwoju w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich w latach 2007-2013. Nasuwa się jednak pytanie czy zamieszczanie zestawu kryteriów w podrozdziale 1.4. było najlepszym rozwiązaniem. W opinii recenzenta można było alternatywnie zamieścić te kryteria lub całe rozporządzenie w aneksie, a w rozdziale metodycznym ograniczyć się do omówienia konstrukcji poszczególnych grup kryteriów. Szczególnie, że wyniki wykonanych tą metodą analiz trafiły do aneksu.

Podsumowując warto wskazać, że przyjęte procedury, jak również dobór materiałów źródłowych pozwoliły na realizację założonych celów badawczych, a tym samym są poprawne. Ich zastosowanie pozwoliło Autorce na rozwiązanie postawionego problemu badawczego. Jednocześnie prowadzony wywód i prezentacja wyników badań pomimo dostrzeganych słabych punktów i sporadycznych zastrzeżeń konsekwentnie prowadzą do realizacji postawionego celu.

Struktura pracy

Dysertacja liczy łącznie 291 stron maszynopisu, w tym strony 1-10 mają charakter techniczny, a usytuowane na końcu pracy 63 strony zajmują bibliografia, spisy oraz aneks. Pierwszym elementem zamieszczonym po spisie treści jest wykaz skrótów, który znacznie ułatwia lekturę dysertacji. Strukturę pracy należy uznać za poprawną. W części zasadniczej wyróżnić można siedem rozdziałów podzielonych na 3-7 podrozdziałów każdy. Praca zyskałaby na symetrii, gdyby każdy z rozdziałów składał się np. z 4-5 podrozdziałów, a objętość rozdziałów była podobna. Obecnie rozdział 4 ma objętość 16 stron, a rozdział 6 blisko 46 stron. Wskazane uchybienia w symetrii pracy nie mają wpływu na końcową ocenę dysertacji, a stanowią jedynie wskazówkę na drodze w doskonaleniu warsztatu naukowego.

Rozdział pierwszy pracy pod tytułem „Zagadnienia wstępne” ma charakter metodyczny. Rozpoczyna się od uzasadnienia wyboru tematu pracy, w którym Autorka wskazuje na przesłanki podjęcia problemu badawczego, uzasadnia jego wagę i aktualność. W kolejnych podrozdziałach przedstawia w sposób syntetyczny przyjęte założenia badawcze, w tym cele i hipotezy, definiuje zakres pracy i prowadzonych badań oraz omawia i uzasadnia zastosowane metody badawcze, dobór respondentów i źródła danych.

Rozdział drugi ma charakter teoretyczny i stanowi syntetyczny przegląd teorii ekonomicznych. Prowadząc swój wywód autorka przeprowadza czytelników przez rozwój teorii ekonomii społecznej, jej znaczenie w życiu gospodarczym, nawiązuje do powiązań pomiędzy ekonomią społeczną a koncepcją rozwoju zrównoważonego, aby następnie przedstawić modele ekonomii społecznej w Polsce i UE oraz podjąć próbę umiejscowienia LGD w kompleksie instytucji realizujących ekonomię społeczną w praktyce. Wywód prowadzony jest w sposób logiczny, przejrzysty i konsekwentnie.

Rozdział trzeci koncentruje się na Programie LEADER, Lokalnych Grupach Działania i realizowanych przez nie Lokalnych Strategiach Rozwoju. Prezentacja genezy i ewolucji podejścia LEADER w Unii Europejskiej a następnie również w Polsce porządkuje wiedzę w tym zakresie, pozwala również czytelnikowi zorientować się w zakresie wielkości środków finansowych trafiających na polską wieś oraz w aktywności i skuteczności LGD z

poszczególnych regionów w aplikowaniu o środki finansowe z kolejnych Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich. Analiza ma w dużej mierze charakter techniczny i znacznie wzbogaciłoby ją próby wyjaśnienia obserwowanych różnicowań w aktywności i skuteczności działania mieszkańców poszczególnych obszarów. Jednak jak zauważa Autorka prowadząc swoje rozważania „Obecne w literaturze analizy nie uwzględniają (...) potencjalnych skutków wdrażania programu.” Niewątpliwie uzupełnienie tej luki byłoby ważnym osiągnięciem dopełniającym wiedzę w przedmiocie badań.

W rozdziale czwartym zaprezentowana została charakterystyka obszaru badań, w której Autorka przedstawiła wybrane i w Jej opinii najważniejsze wskaźniki oraz informacje na temat infrastruktury, gospodarki, dziedzictwa kulturowego i środowiska. Analiza prowadzona w tym rozdziale ma charakter porównawczy, a wartości liczbowe dla Dolnego Śląska zostały zestawione z wielkościami dla Polski ogółem lub na tle pozostałych województw. Przedstawione tło dla rozważań nad funkcjonowaniem LGD ułatwia czytelnikowi lepsze zrozumienie opisywanych zjawisk i procesów, jednocześnie pozostawia pewien niedosyt ze względu na zbyt słabe uzasadnienie doboru wskaźników i ich powiązanie z przedmiotem analizy. Jako swego rodzaju niedoskonałość ocenianej pracy można uznać dysproporcje w podejściu do produkcji roślinnej i produkcji zwierzęcej w podrozdziale 4.3. Produkcji zwierzęcej poświęcono tylko trzy linijki, podczas gdy zdaniem recenzenta obserwowane w regionie dywertycje w zakresie produkcji zwierzęcej nie tylko zmieniają charakter produkcji rolniczej, ale mają również duży wpływ na procesy zachodzące na wsi.

Rozdział piąty ma charakter analizy technicznej i ilościowej. Autorka zestawiała i poddała analizie informacje na temat liczby organizacji pozarządowych w powiatach województwa dolnośląskiego, głównych dziedzin ich aktywności, liczby i struktury sektorowej LGD na obszarze województwa, struktury członków LGD, liczby osób, które korzystały z doradztwa i szkoleń LGD, zasięgu działania poszczególnych LGD, powierzchni i liczby mieszkańców objętych działaniami LGD itd. Analiza została przeprowadzona w sposób poprawny i stanowi ważny element ewidencjonowania działalności LGD na obszarze województwa dolnośląskiego, jej mankamentem jest natomiast okres dla którego została przeprowadzona (rok 2016), co zmniejsza jej wartość aplikacyjną w momencie oceny rozprawy doktorskiej.

Rozdziały szósty i siódmy stanowią niewątpliwie najważniejszy i najciekawszy element pracy. Autorka prezentuje w nich wyniki oryginalnych badań własnych. Za szczególnie ciekawe należy uznać wyniki badań ankietowych prezentujące opinie i oceny członków zarządów LGD oraz mieszkańców obszarów, na których wdrażane były LSR. Uzyskane informacje i wyciągnięte na ich podstawie wnioski stanowią ważny przyczynek w poznaniu badanego zjawiska, pomimo tego, iż nie są doskonałe pod względem metodycznym. Elementy analizy finansowej i analizy strategicznej prezentowane w rozdziale siódmym stanowią dużą wartość dodaną pracy choć ze względu na wskazane przez Autorkę braki w danych źródłowych nie pozwoliły w pełni odpowiedzieć na wszystkie pytania jakie powinny być w pracy postawione. Z punktu widzenia praktyki gospodarczej bardzo ważną kwestią byłyby dla przykładu koszty wynagrodzeń osób zatrudnionych w LGD i relacja tych kosztów do innych składowych rachunku zysków i strat. **W kontekście rozważań nad efektywnością wykorzystania środków publicznych nasuwa się pytania o to, czy środki alokowane w obszary wiejskie za pośrednictwem LGD są efektywniej wykorzystywane niż środki transferowane na wieś za pomocą samorządów lokalnych.** Na duże uznanie zasługują zamieszczone na końcu rozdziału siódmego wyniki analizy SWOT/TOWS, które prowadzą do ciekawych obserwacji.

Część zasadnicza pracy kończy się podsumowaniem oraz wnioskami. W ramach podsumowania Autorka na bazie przeprowadzonych studiów literatury oraz przeprowadzonych badań podjęła próbę przedstawienia najważniejszych ustaleń z wykonanych analiz oraz odniosła się do postawionych hipotez badawczych. O ile część podsumowująca jest poprawna

to bardzo ograniczona została próba postawienia wniosków, rozumianych jako pewne zalecenia mające usprawnić działanie i organizację LGD oraz usprawnić wdrażanie przygotowywanych przez nie LSR. W tym zakresie potencjał przeprowadzonych rozważań nie został w pełni wykorzystany.

Ocena merytoryczna

Podjęty temat badawczy „Ekonomiczno-organizacyjne uwarunkowania funkcjonowania Lokalnych Grup Działania na obszarach wiejskich województwa dolnośląskiego” osadzony jest na trzech głównych pojęciach „uwarunkowania ekonomiczno-organizacyjne”, „Lokalne Grupy Działania” i „rozwój obszarów wiejskich”. Autorka w sposób poprawny wyjaśnia te pojęcia, a prowadząc narrację przeprowadza czytelnika przez ich genezę i historię oraz umieszcza w teorii ekonomii. Ten fragment pracy ma charakter autorski i każdy z potencjalnych autorów zrobiłby to w odmienny sposób. W opinii recenzenta część teoretyczna pracy została zrealizowana poprawnie, a Autorka wykazała się wystarczającą znajomością zagadnienia i teorii ekonomicznych, które pomagają je wytłumaczyć.

Ciekawym elementem rozdziału teoretycznego jest krótki przegląd wyników badań prowadzonych przez innych Autorów na temat funkcjonowania LGD. Rzeczą, która została jedynie zasygnalizowana w tym rozdziale są pewne krytyczne oceny na temat działań i aktywności LGD, pojawia się więc ponownie pytanie: **czy obecna forma organizacji LGD i sposób ich finansowania są zdaniem Doktorantki optymalnym sposobem wspierania rozwoju obszarów wiejskich?, a może środki publiczne wydatkowane obecnie za pośrednictwem LGD lepiej/efektywniej byłyby wykorzystane przez inne instytucje, np. przez samorządy gminne?**

Przechodząc do krytycznej oceny wartości merytorycznej prezentowanej dysertacji trudno nie zauważyć przyjętego w badaniach zakresu czasowego danych poddanych analizie. Z perspektywy drugiej połowy roku 2023 wartość aplikacyjna badań terenowych prowadzonych w roku 2017 wydaje się mocno ograniczona. Pod względem merytoryczno-formalnym pewnym problemem jest również posługiwanie się różnymi czasookresami w poszczególnych częściach pracy, co wynikało prawdopodobnie z przedłużającego się procesu powstawania dysertacji. I tak charakterystyka obszaru badań została przeprowadzona w ujęciu dynamicznym dla lat 2000-2017, a skuteczność pozyskiwania środków finansowych przez LGD (rozdział 3.3) dla lat 2007-2020. Przedłużający się i niezbyt precyzyjnie określony horyzont czasowy miał również pewne skutki w analizie opisowej. Biorąc np. pod uwagę, że gospodarka Polki w ostatnich dekadach rozwija się bardzo dynamicznie, za nieuzasadnione należy uznać powoływanie się w ocenie atrakcyjności inwestycyjnej województwa dolnośląskiego na dane sprzed roku 2007 (s. 112). Innym przykładem może być tytuł wykresu 29, który brzmi „Ocena zmian na obszarze funkcjonowania LGD w ostatnich 5 latach,” co prowadzi do pewnych wątpliwości o jaki okres chodzi? Prawdopodobnie tytuł byłby bardziej jednoznaczny, gdyby brzmiał „Ocena zmian na obszarze funkcjonowania LGD w latach 2012-2016”, o ile taki był zamysł Autorki pracy. Pojawiające się wątpliwości co do przyjętych rozwiązań czasowych analizy powodują, że choć informacje, opinie i oceny prezentowane w pracy są bardzo ciekawe i wartościowe w kontekście poznawczym i historycznym, to trudno jednoznacznie rozstrzygnąć czy wciąż są aktualne i mogą być wykorzystane dla celów aplikacyjnych.

Określenie wielkości próby zostało poparte odpowiednimi obliczeniami, które miały na celu uzasadnienie przyjętych rozwiązań. Biorąc pod uwagę liczebność mieszkańców województwa dolnośląskiego, którzy zostali zaproszeni do badań oraz zaprezentowaną strukturę respondentów należy bardzo ostrożnie podchodzić do wniosków formułowanych na bazie uzyskanych odpowiedzi. Szczególnie, że dobór respondentów nie został wyczerpująco opisany, a co za tym idzie mógł nie mieć charakteru reprezentatywnego. Na podkreślenie

zasługuje fakt osobistego przeprowadzenia wszystkich wywiadów z członkami organów zarządzających LGD i przeprowadzenie wizytacji terenowych w celu lepszego rozpoznania uwarunkowań funkcjonowania każdego z badanych podmiotów.

W tabeli 15 opisanej jako opracowanie własne zawarte są oceny poziomu realizacji celów LGD, wyniki prezentowane dla LGD Wrzosowa Kraina znacząco odbiegają od pozostałych badanych jednostek. Przy tak dużej rozbieżności wyników zawsze pojawia się ciekawość o przyczyny oraz pewna nieufność co do wiarygodności uzyskanych wyników. W tekście pracy nie zostało to jednoznacznie wyjaśnione. **Samorzutnie pojawia się więc pytanie o metodykę dokonanej oceny oraz przyczynę „sukcesu” LGD Wrzosowa Kraina.**

Niewątpliwie ważną i bardzo ciekawą częścią pracy jest rozdział 7, zastosowane w nim rozwiązania metodyczne są poprawne i prowadzą do ciekawych spostrzeżeń. W aspekcie poszukiwania sposobów na doskonalenie stosowanych procedur badawczych warto w przyszłości rozważyć zastosowanie metody eksperckiej z poszerzonym do co najmniej kilkunastu osób gronem ekspertów. Obecne rozwiązanie, gdy Autorka samodzielnie nadaje wagi poszczególnym czynnikom (s. 215) jest mniej bezpieczne niż oparcie wag na opiniach grupy osób z większą wiedzą i doświadczeniem w zakresie podejmowanej problematyki.

Charakter uwag merytorycznych mają również zastrzeżenia do niektórych sformułowań:

- jest „... Banku Danych Regionalnych Głównego Urzędu Statystycznego ...” (s. 20) powinno być „... Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego ...”;
- jest „..., którego dokonują samorzady województw w postaci urzędów marszałkowskich.”, lepiej byłoby np. „..., którego dokonują samorzady województw z pomocą urzędów marszałkowskich.”;
- jest „Pozostałe regiony nie posiadają już tak optymalnych warunków ...” (s. 119), powinno być: „Pozostałe regiony nie posiadają już tak dobrych warunków ...”;
- w analizie danych zaprezentowanych na wykresie 64, s. 201 Autorka pisze „... w strukturze majątku w większości analizowanych LGD dominowały aktywa obrotowe (wyk. 64). Odmienna sytuacja wystąpiła jedynie w dwóch LGD.”; dane prezentowane na wykresie 64 wskazują jednak na 5 takich przypadków;
- jest „W 2016 roku większość Lokalnych Grup Działania (15 LGD) osiągnęła dodatni wynik finansowy, ale w pięciu LGD wynik finansowy był ujemny.” (s. 227), skoro badanych było 17 LGD, a $15+5=20$ więc najprawdopodobniej doszło do pomyłki, potwierdzają to dane z wykresu 70 (s. 206).

Podkreślić jednocześnie należy istotne osiągnięcia Doktorantki oraz wkład jej pracy do wiedzy ekonomicznej. Zdaniem recenzenta za szczególnie ciekawe i wartościowe należy uznać następujące osiągnięcia Doktorantki zaprezentowane w dysertacji:

- poznanie i zaprezentowanie w sposób syntetyczny genezy i historii realizacji programu LEADER w Polsce,
- poznanie i zaprezentowanie barier funkcjonowania LGD,
- dokonanie oceny spójności realizowanych LSR z działalnością Lokalnych Grup Działania w województwie dolnośląskim,
- dokonanie oceny sytuacji finansowej Lokalnych Grup Działania w województwie dolnośląskim,
- przeprowadzenie analizy SWOT/TOWS dla działalności LGD oraz wskazanie strategii jakie są przez nie realizowane.

Dokonując oceny merytorycznej wartości pracy należy podkreślić logiczny i konsekwentny układ prowadzonych analiz oraz ich przejrzystość. Praca nie zawiera „fajerwerków” w postaci skomplikowanych metod obliczeniowych i konceptów badawczych, oparta została jednak na dobrym warsztacie badawczym, który niewątpliwie w dalszym ciągu może być doskonalony.

Formalna strona rozprawy

Dysertacja została napisana poprawnie, przejrzystym językiem, choć przy tak dużej objętości tekstu nie udało się uniknąć błędów formalnych, językowych i edycyjnych. Prowadzony wywód jest klarowny i uporządkowany. Autorka konsekwentnie realizuje postawiony cel badawczy. Wątpliwości mogą budzić pojedyncze sformułowania, np.:

- „... idea tworzenia LGD jest jak najbardziej zasadna, gdyż działają one na rzecz **lokalnych mieszkańców, ...**”, poprawniej byłoby „lokalnej społeczności” lub „mieszkańców”,
- „W tym obszarze analiz Ziemiańczyk [2010] **przedstawił** ogólne ...”, biorąc pod uwagę, że Autorką pracy, na którą powołuje się Doktorantka jest kobieta (Urszula) powinno być „**przedstawiła**”,
- „**Na swym obszarze graniczy** z Republiką Federalną Niemiec”, poprawniej „Region/Obszar ten graniczy z Republiką Federalną Niemiec”,
- na stronie 122 jest „Zdaniem Wojewodzica [2009] przy obecnym poziomie urbanizacji i gęstości zaludnienia, a tym samym antropogenicznej presji na środowisko, nie będzie **to** możliwe ...”, biorąc pod uwagę, że jest to pierwsze zdanie w akapicie trudno się domyślić „co” nie będzie możliwe, nawet autorowi przywoływanej pozycji (☺),
- w niektórych fragmentach pracy Autorka posługuje się czasem teraźniejszym, podczas gdy pisząc o wynikach badań ankietowych powinno się używać czasu przeszłego (np. s. 169).

W opinii recenzenta należy również unikać jednozdaniowych akapitów (np. s. 47, 63, 125, itd.) oraz powielania w tekście informacji zawartych w tabeli lub na wykresie (niektóre fragmenty rozdziału 3.3, 6.3). Dojrzałość i doświadczenie w konstrukcji tekstów naukowych przejawia się również w koncentracji na opisywanych zjawiskach, procesach i mechanizmach i tę umiejętność Autorka opanowała na dobrym poziomie, w przyszłości należy jednak unikać sformułowań „... przedstawiono w tabeli 7”, „ przedstawiono na wykresie 13.” O tym co zawiera tabela, wykres, czy mapa informują ich tytuły, nie ma potrzeby powielania tych informacji. Za błędne należy uznać również wielokrotne rozpoczynanie zdania od liczby (np. s. 128, 153, 156, itd.).

W ramach doskonalenia warsztatu warto odpowiedzieć na pytanie „czy zasadne jest posługiwanie się wielkościami procentowymi w analizie opinii członków zarządu?” W opinii recenzenta w sytuacji, gdy mamy łącznie 16 respondentów używanie wielkości 6,25% w opisie badanej populacji może wprowadzić w błąd mniej uważnego czytelnika. W praktyce jest to bowiem opinia tylko jednego respondenta, która może być nawet w pewnym stopniu przypadkowa. Przy tak małej liczbie respondentów lepiej jest posługiwać się ich liczbą niż udziałem procentowym.

Pełna kontrola nad przygotowywanym tekstem, szczególnie gdy ma ponad 200 stron jest bardzo trudnym zadaniem. Autorka poradziła sobie z nim dostatecznie dobrze nie uniknęła jednak drobnych błędów stylistycznych, literowych i edycyjnych, kilka z nich zamieszczam jako przykłady poniżej:

- „W analizie danych zastosowano (...) analiza skupień” (streszczenie);
- „Współpraca tych podmiotów z organizacjami pozarządowymi ...” (streszczenie);
- „... zlokalizowane są w innych województwach ach tj. opolskiego i wielkopolskiego.” (podsumowanie);
- Autorka nie lubi stosować przecinka przed skrótem „tj.”, a w większości przypadków byłby on wskazany, np. „... zwracając uwagę na dwie cechy **tj.** konieczność możliwie równej dystrybucji ...” (s. 49), „... do sektora ekonomii społecznej **tj.** spółdzielnie pracy, ...” (s. 58), itd.
- brak autora w przypisie na stronie 47 [, 2009];

- jest „... wieloma czynnikami **spośród, których ...**”, powinno być „... wieloma czynnikami, **spośród** których ...”;
- jest „... , które mogą być przez **niemodyfikowane, ...**”, powinno być „... , które mogą być przez **nie** modyfikowane, ...”
- w wykresie 63, należy się domyślać jednostek (dane są prawdopodobnie podane w tys. zł/km²),
- dla dodania precyzji mapom rozdziału 3.3. warto byłoby w źródle podać więcej informacji np. opracowanie własne na podstawie

Za usterki formalne należy uznać również błędy w konstrukcji niektórych tabel, np. w tabeli 3. W przypadku kolumny nr 3 jednostka (%) znajduje się w nagłówku, a następnie jest powtarzana przy każdej wielkości w kolumnie, natomiast w nagłówku kolumn 2 i 4 brak jest jednostki. Dla poprawy przejrzystości informacji należy się zastanowić czy podawanie wielkości w kolumnach 2 i 4 z dokładnością do dwóch miejsc po przecinku jest zasadne i niezbędne? Być może dla realizacji analizy wystarczyłoby podać te wielkości w tys. lub w mln z jednym miejscem po przecinku? Należy się zastanowić również, czy podawanie wskaźników struktury i udziału wyrażanych w % z dokładnością do dwóch miejsc po przecinku jest konieczne i celowe. Zdaniem recenzenta setne części procenta nie wnoszą nic do większości analiz, a nadmiar cyfr utrudnia koncentrację nad wielkościami przed przecinkiem, np. w tabelach rozdziału 3.3. Czy warto zagłębiać się w setne części %, gdy np. na stronie 194 w tekście mamy wielkość 5,5 tys. zł (wartość tych dotacji w latach 2012-2015 zwiększyła się z prawie 5,5 tys. zł ...), a na wykresie 60, ta sama kategoria to 5452,6 tys. zł (5,5 mln zł). Błąd to tysiąckrotność.

Zadaniem recenzenta jest dostrzeżenie zarówno atutów pracy jak i jej usterek. W przypadku przedmiotowej rozprawy doktorskiej Pani mgr Małgorzaty Borkowskiej tych pierwszych jest zdecydowanie więcej niż tych drugich, ponadto część wskazanych usterek ma charakter dyskusyjny i nie ma decydującego wpływu na uzyskane wyniki badań dotycząc głównie kwestii zapisu i opisu zastosowanych procedur oraz wyników badań.

Konkluzje końcowe

W mojej opinii rozprawa doktorska pt. „Ekonomiczno-organizacyjne uwarunkowania funkcjonowania Lokalnych Grup Działania na obszarach wiejskich województwa dolnośląskiego”, przygotowana przez mgr Małgorzatę Borkowską stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. W ramach tej pracy Autorka wykazała się wiedzą z zakresu dyscypliny „ekonomia i finanse” oraz umiejętnością samodzielnego planowania i prowadzenia pracy naukowej.

Stwierdzam, że rozprawa naukowa pt. „Ekonomiczno-organizacyjne uwarunkowania funkcjonowania Lokalnych Grup Działania na obszarach wiejskich województwa dolnośląskiego” spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim w ustawie z dnia 14 marca 2003r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 1789 ze zm.). W związku z powyższym wnoszę o przyjęcie recenzowanej dysertacji i dopuszczenie mgr Małgorzaty Borkowskiej do publicznej obrony.

Dr hab. inż. Tomasz Wojewodziec, prof. URK

